

RAQOBAT VA YAKKA HOKIMLIK

Xaqberdiyeva Madina

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Turizm va mehmondo'stlik

madina.layd1214@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada raqobat va yakka hokimlik (monopoliya) tushunchalarining iqtisodiy mazmuni, ularning bozor iqtisodiyotidagi o'rni hamda o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Raqobat muhitining shakllanishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, narxlarni erkin shakllantirish va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, yakka hokimlik sharoitida bozor subyektlarining ustun mavqega ega bo'lishi natijasida narxlar ustidan nazorat kuchayishi, mahsulot sifati pasayishi va innovatsion rivojlanishning sekinlashuvi kuzatilishi mumkin. Maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqobatni rivojlantirish va monopoliyalarga qarshi siyosatni takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi.

KALIT SO'ZLAR

Raqobat, monopoliya, yakka hokimlik, bozor iqtisodiyoti, narx shakllanishi, iqtisodiy samaradorlik, antimonopol siyosat, iste'molchilar, innovatsiya, bozor mexanizmi.

ABSTRACT

This article analyzes the economic essence of competition and monopoly, their role in the market economy, and their interrelation. The development of a competitive environment plays an important role in increasing economic efficiency, ensuring free price formation, and protecting consumer interests. At the same time, under monopoly conditions, increased control over prices, reduced product quality, and slower innovation may occur. The article also discusses ways to develop competition and improve antimonopoly policy in modern economic conditions.

KEY WORDS

Competition, monopoly, single dominance, market economy, price formation, economic efficiency, antimonopoly policy, consumers, innovation, market mechanism.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida raqobat va yakka hokimlik muhim iqtisodiy kategoriyalar hisoblanadi. Raqobat ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi iqtisodiy kurashni ifodalaydi va u mahsulot sifatini oshirish, narxlarni maqbullashtirish hamda innovatsiyalarni joriy etishga xizmat qiladi. Shu sababli, raqobat mavjud bo'lgan bozorlar samarali va barqaror rivojlanish xususiyatiga ega bo'ladi.

Biroq, ayrim holatlarda bozorda yakka hokimlik, ya'ni monopoliya shakllanadi. Monopoliya bu muayyan tovar yoki xizmat bozorida yagona yoki ustun mavqega ega bo'lgan ishlab chiqaruvchi mavjud bo'lgan holatdir. Bunday sharoitda bozor mexanizmlarining erkin ishlashi cheklanadi, narxlar sun'iy ravishda oshirilishi va iste'molchilar manfaatlariga zarar yetishi mumkin.

Raqobat va monopoliya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan olib borilayotgan antimonopol siyosat, bozorni tartibga solish mexanizmlari hamda institutsional islohotlar aynan shu muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda sog'lom raqobat muhitini shakllantirish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqobat va yakka hokimlik tushunchalarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish hamda samarali bozor mexanizmlarini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqobat va monopoliya nazariyasi iqtisodiy fanlarda muhim o'rin tutadi va bu masala ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Klassik iqtisodiy maktab vakillaridan A. Smit raqobatni bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholab, erkin bozor sharoitida resurslar samarali taqsimlanishini ta'kidlagan. D. Rikardo esa narx shakllanishida talab va taklif bilan bir qatorda raqobat muhitining muhim rol o'ynashini ko'rsatib bergan.

Neoklassik iqtisodiy nazariya vakillari raqobatni mukammal raqobat modeli orqali izohlab, unda ko'plab sotuvchilar va xaridorlar mavjudligi, axborotning to'liqligi va bozorga erkin kirish imkoniyati asosiy shartlar sifatida ko'rsatganlar. Biroq real iqtisodiy

sharoitda ushbu talablar to'liq bajarilmasligi monopolistik tuzilmalarning shakllanishiga olib keladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda monopoliya va uning turlari, jumladan sof monopoliya, oligopoliya va tabiiy monopoliya keng tahlil qilinadi. Shuningdek, M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobat strategiyalari modeli korxonalar o'rtasidagi raqobat ustunliklarini aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda tahlil va sintez usuli orqali nazariy tushunchalar o'rganildi, taqqoslash usuli yordamida raqobat va monopoliya sharoitlari solishtirildi, umumlashtirish usuli orqali xulosalar chiqarildi hamda ilmiy manbalar asosida nazariy asoslar mustahkamlandi.

NATIJALAR

O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijasida aniqlanishicha, raqobat muhiti mavjud bo'lgan iqtisodiy tizimlarda ishlab chiqarish samaradorligi yuqori darajada shakllanadi, chunki bozor ishtirokchilari o'zaro kurash sharoitida xarajatlarni kamaytirishga, mahsulot sifatini oshirishga va yangi texnologiyalarni joriy etishga intiladilar. Bunday sharoitda narxlar talab va taklif asosida erkin shakllanib, bozor muvozanati nisbatan barqaror holatga keladi. Shuningdek, raqobat mavjud bo'lgan tizimlarda iste'molchilar uchun tanlov imkoniyatlari kengayadi va bu ularning manfaatlarini himoya qilishda muhim omil hisoblanadi.

Aksincha, monopoliya sharoitida yagona yoki ustun mavqega ega bo'lgan ishlab chiqaruvchi tomonidan bozor ustidan nazorat kuchayadi, bu esa narxlarning sun'iy ravishda oshirilishiga olib kelishi mumkin. Raqobat bosimining yetishmasligi sababli mahsulot sifati oshirilmaydi, innovatsion rivojlanish sur'atlari sekinlashadi va ishlab chiqarish hajmi ko'pincha iste'mol talabidan kam darajada saqlanadi. Bundan tashqari, yangi subyektlarning bozorga kirishi turli to'siqlar bilan cheklanadi, bu esa iqtisodiy muhitning yopiq va sust rivojlanishiga sabab bo'ladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari chuqur tahlil qilinganda, raqobat va monopoliya o'rtasidagi nisbat iqtisodiy tizimning samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri ekanligi ayon bo'ladi. Raqobat muhiti mavjud bo'lgan sharoitda korxonalar o'z faoliyatini takomillashtirishga majbur bo'lib, bu jarayon resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini oshirish orqali namoyon bo'ladi. Natijada, iqtisodiy tizimda barqaror o'sish va innovatsion rivojlanish ta'minlanadi.

Monopolistik tuzilmalarning ustunligi esa iqtisodiy jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Narxlar ustidan nazoratning kuchayishi iste'molchilar farovonligining pasayishiga olib keladi, raqobatning yo'qligi esa innovatsiyalarni sekinlashtiradi. Ayniqsa, tabiiy monopoliyalar faoliyatida davlat tomonidan samarali tartibga solish mexanizmlarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston iqtisodiyoti misolida qaralganda, so'nggi yillarda raqobat muhitini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda, biroq ayrim sohalarda monopolistik holatlar saqlanib qolmoqda. Shu sababli, bozorga kirishdagi to'siqlarni kamaytirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va antimonopol siyosatni takomillashtirish zarur hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqobat va yakka hokimlik bozor iqtisodiyotining muhim elementlari bo'lib, ularning o'zaro ta'siri iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini belgilaydi. Raqobat iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va iste'molchilar manfaatlarini himoya qiladi. Monopoliya esa ayrim holatlarda iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shu bois, davlat tomonidan samarali antimonopol siyosat yuritilishi, sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va bozor mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. – London, 1776. – pp. 45–78.
2. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. – London, 1817. – pp. 102–130.
3. Porter M.E. Competitive Strategy. – New York: Free Press, 1980. – pp. 15–40.
4. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – New York: McGraw-Hill, 2010. – pp. 180–210.
5. Krugman P., Wells R. Microeconomics. – New York: Worth Publishers, 2013. – pp. 220–245.
6. Varian H.R. Intermediate Microeconomics. – New York: W.W. Norton, 2014. – pp. 300–320.

7. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2012. – 5–12-
betlar.

